

UDK
UDC

911.5:351.024:325.325+347.235 (497.12)

**KMETIJSKO PREBIVALSTVO V SR SLOVENIJI
GLEDE NA ZEMLJIŠKO-POSESTNE SKUPINE**

Milan N a t e k *

Uvod

Leta 1971 je slovensko kmetijstvo zaposlovalo le 26,3 % aktivnega prebivalstva. Po drugi strani pa je bilo vendarle še vedno okoli 45,4 % gospodinjstev, ki so bila posredno ali neposredno navezana na zasebno kmetijsko zemljiško posest. Povojne spremembe, ki so odtegovala delovno silo podeželju, niso uspele pretrgati življenjskih vezi med novimi delavci in njihovimi nekdanjimi domačijami. V tem obdobju se je tudi večina slovenskih urbanih in industrijskih središč tesneje povezala s svojim zaledjem. Ta povezava je bila sprva zelo enosmerna (npr. dnevno nihanje delovne sile med krajem bivanja in krajem zaposlitve), vendar je kasneje vzbudila tudi v najbolj odmaknjenih predelih postopen razkroj starega avtarkičnega kmetijskega gospodarstva (K l e m e n č i č, 1972). Razvoj urbanih in industrijskih aglomeracij je spremljala na njihovih vplivnih območjih urbanizacija vasi oziroma podeželja (K o k o l e, 1969).

Večina teh razvojnih teženj je na podeželju omogočala ali celo pospeševala drobljenje zemljiške posesti. Tako se je od leta 1960 do 1969 zmanjšala povprečna velikost kmetijskih posestev od 6,70 ha na 6,51 ha (ali za 5,82 %). Glede na to, da ni bilo pomembnejših ekonomskih niti družbenih razlogov in pobud, ki bi pospeševali združevanje zasebnih kmetijskih zemljišč, so znatne površine kmetijskih tal in gozdov prešle v roke neagrarnega prebivalstva ali pa so ostale v posesti že deagrariziranega prebivalstva in njihovih potomcev. Od leta 1961 do 1971 se je kmetijsko zemljišče v lasti družbenega sektorja povečalo za 35,5 % in se je njegov delež zvečal od 11,7 na 16,2 %. V istem razdobju se je zmanjšalo število kmečkega prebivalstva za 28,7 %. Skupno število gospodinjstev se je povečalo za 12,4 %, gospodinjstev brez zemlje za 12,4 % in gospodinjstev z zemljiško posestjo pa za 12,5 %.

SR Slovenija je bila do nedavna pretežno kmetijska dežela, saj je imela še l. 1948 48,9 % kmetijskega prebivalstva. Glede na to nas je predvsem zanimalo, kako je deagrarizacija potekala po posameznih regijah in kako so bile prizadete posamezne velikostne zemljiško-posesstne skupine.

* Strokovni svetnik, SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, Novi trg 4/II, 61000 Ljubljana, YU.

Pričakovati bi namreč bilo, da bo z deagrariizacijo rasla ekonomska moč kmečkih obratov, saj je prišlo do ustrežnejše zaposlitve prebivalstva na obstoječih kmetijah. Obenem bi se krepili večji kmečki zasebni obrati na račun ginevanja manjših kmečkih gospodarstev. Rezultati statističnih popisov in dosedanjih raziskav pa kažejo, da prinaša deagrariizacija v SR Sloveniji novo drobljenje zemljiške posesti in nadaljnje zmanjševanje kmečkih posestev. Ta svojstvena dihotomija je bila povod za naslednjo primerjavo med razvojem kmetijskega prebivalstva in posestne strukture v zasebnem kmetijstvu.

Deagrariizacijska območja

Podatki o poteku deagrariizacije na območju SR Slovenije v desetletju 1961—1971 so pokazali, da je mogoče razlikovati šest deagrariizacijskih stopenj glede na delež kmetijskega prebivalstva (tab. 1 in sl. 1).

Tabela 1. Prebivalstvo SR Slovenije leta 1961 in 1971 po območjih z različnim deležem kmetijskega prebivalstva

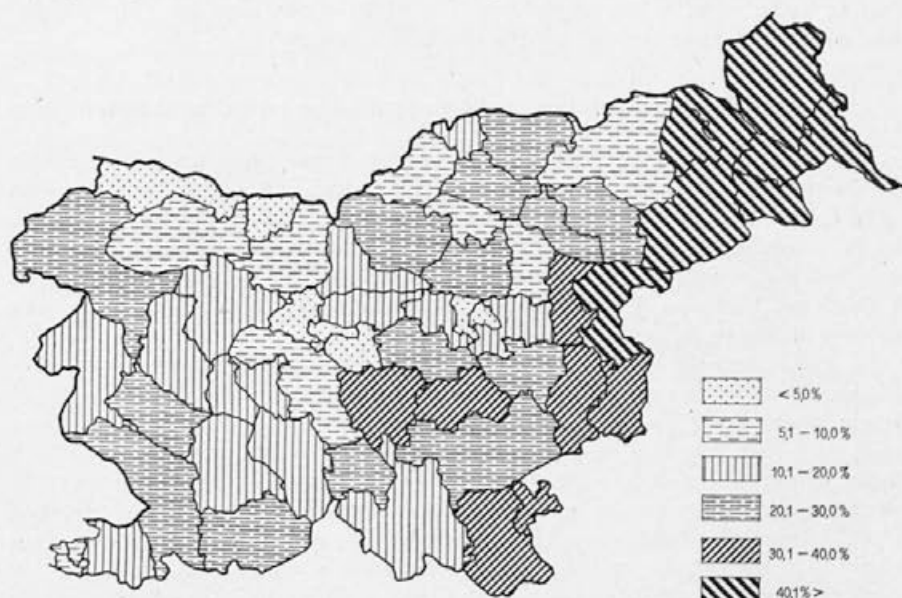
Delež kmetijskega prebivalstva	Areal (km ²)	1961		1971	
		Prebivalstvo Skupaj	Kmetijsko	Prebivalstvo Skupaj	Kmetijsko
Do 5 %	947	208.496	10.192	250.565	6.586
5—10 %	3.165	396.087	62.907	456.315	40.895
10—20 %	4.505	275.602	75.862	300.384	44.195
20—30 %	6.667	319.769	120.797	325.855	78.241
30—40 %	2.176	132.708	64.828	132.515	47.050
40 % in več	2.798	258.865	162.660	261.505	156.084
Skupaj	20.254	1.591.527	495.246	1.727.157	353.051

Iz tabele sta razvidni dve osnovni ugotovitvi. Prva pove, da je naraščalo v preteklem desetletju prebivalstvo samo na tistih območjih, ki so imela v poprečju manj kot 20 % kmetijskega prebivalstva. Vsa druga območja, ki so imela več kot petino kmetijskega prebivalstva, pa so izkazovala stagnacijo v razvoju celokupnega prebivalstva. V preteklem desetletju je bilo značilno za 57,5 % SR Slovenije (to je na tistih območjih, kjer je bil delež kmetijskega prebivalstva nad republiškim poprečjem) komaj zaznaven porast prebivalstva (v poprečju le 1,2 %), a obenem zmanjšanje kmetijskega prebivalstva za eno četrtno. Na teh območjih je bil leta 1971 poprečni delež kmetijskega prebivalstva še vedno 36,3 % in nanje je odpadlo tri četrtnine vsega v SR Sloveniji živečega agrarnega prebivalstva.

Druga ugotovitev se nanaša na sam proces deagrariizacije, ki je bil na Slovenskem v desetletju 1961—1971 med najintenzivnejšimi, kar jih poznamo po zadnji svetovni vojni. V tem desetletju je namreč dosegla poprečna letna stopnja deagrariizacije celo 2,87 %, medtem ko je znašala v obdobju 1953—1961 2,31 %, v obdobju 1948—1953 pa 2,74 %.

Podrobnejša razčlenitev podatkov iz prebivalstvenih popisov precej nazorno pokaže na neenakomernost procesa razslojevanja podeželskega

prebivalstva na Slovenskem. Podoba je, da je bila najmočnejša deagrari-zacija v zadnjem desetletju na območjih, ki so imela že višji odstotek neagrarnega prebivalstva. Na področjih z manj kot 10 % kmetijskega prebivalstva ter v predelih, ki so imeli od 70 do 80 % neagrarnega prebivalstva, se je zmanjšalo število agrarnega življa za več kot eno tretjino (od 34,6 do 35,8 %). V tem desetletju je bila najintenzivnejša deagrari-zacija na območjih, ki so imela leta 1971 od 80 do 90 % kmetijskega prebivalstva. Tu se je namreč število kmetijskega prebivalstva zmanjšalo za dobri dve petini (okoli 40,8 %). Najpočasnejše preslojevanje kmečkega prebivalstva v druge dejavnosti pa je bilo ugotovljeno na območjih, ki so imela več kot 40 % agrarnega življa: s tamkajšnjo stopnjo deagrari-zacije je bil prizadet le vsak šesti kmečki prebivalec.

Sl. 1. Delež (v %) kmetijskega prebivalstva v SR Sloveniji leta 1971
Fig. 1. Percentage of agrarian population in the S.R. of Slovenia in 1971

Razčlenitev podatkov o intenzivnosti deagrari-zacije na Slovenskem v 60. letih nas opozarja na naslednje: Nerazvitosti ali premajhne razvitosti posameznih predelov, za katere je med drugimi značilen tudi visok delež kmetijskega prebivalstva, ni mogoče na hitro odpraviti le s krepitevijo gospodarske moči posameznih središč, ki so na širšem obrobju takih območij. Izkušnje prepričljivo kažejo na to, da le gospodarsko vsestransko razvita območja hitreje kot katerakoli druga pretaplajo kmetijsko prebivalstvo v neagrarne poklice in dejavnosti. Skoraj v vseh gospodarsko razvitih območjih ne le da naglo pojenjuje delež agrarnega prebivalstva, deloma tudi na račun močnega doseljevanja, temveč se znižuje z odmi-ranjem kmečkega prebivalstva tudi njegova številčnost. Kolikor moremo

v manj razvitih območjih na Slovenskem še ugotavljati reprodukcijo kmetijskega prebivalstva, kar marsikje povzroča celo agrarizacijo, pa tega ne moremo trditi za ta sloj prebivalstva v razvitejših predelih. Silni razmah številnih neagrarnih dejavnosti v mestih, industrijskih središčih in sploh v razvitejših območjih je v svoj gospodarski razcvet že veskozi vključeval tudi kmečke otroke. Današnja deagrarizacija na nerazvitih območjih odteguje tamkajšnjemu kmetijstvu predvsem mlado (od 20. do 34. leta starosti) in le deloma še tudi zrelo delovno silo (od 35 do 49 let), medtem ko je v večini razvitejših predelov posegla že med otroke v šolskih klopek. Predvsem socialni, psihološki in morda le deloma tu in tam tudi ekonomski razlogi so prispevali, da so se kmečki otroci v razvitejših občinah že v času svojega rednega oziroma obveznega šolanja preusmerjali iz kmetijstva v druge poklice. Na njihovo socialno poreklo jih ponavadi spominja večja ali manjša zemljiška posest.

Kmetijsko prebivalstvo glede na zemljiško-posestne skupine

Slovensko kmetijsko prebivalstvo je zelo neenakomerno porazdeljeno po področjih tako glede na stopnjo deagrariziranosti, kakor tudi z vidika velikostne strukture zemljiške posesti. Leta 1971 je živelo na posestvih, ki so obsegala več kot 10 ha zemlje, 29,5 % kmetijskega prebivalstva, ena četrtna ga je bila na posestvih od 5 do 10 ha, 15,5 % pa na obratih od 1 do 5 ha. Obenem je bilo 14,7 % agrarnega življa ali brez zemljiške posesti ali pa jo je imelo manj kot 1 ha.

Z višjo stopnjo deagrariziranosti je pojemal delež kmetijskega prebivalstva v tistih gospodinjskih, ki so bila brez zemlje, oziroma so jo imela manj kot 1 ha. Pri vseh drugih posestnih skupinah je praviloma z zmanjševanjem deleža nekmetijskega prebivalstva naraščal odstotek kmetijskega prebivalstva po posameznih velikostnih zemljiško-posestnih skupinah. Čeprav se je s povečanjem zemljiške posesti zmanjševalo število kmečkih obratov, pa vendarle ugotavljamo, da je skoraj v enakem zaporedju naraščalo tudi število kmetijskega prebivalstva. V tem se je tudi neposredno zrcalila gospodarska moč večjih kmečkih obratov, ki so zmogli s svojo usmerjeno proizvodnjo tudi v materialnem pogledu zadovoljevati in s tem zadrževati na zemlji večje število ljudi kot pa druga manjša in razdrobljena posestva. Večjo izjemo so predstavljala le posestva na tistih območjih, ki so imela manj kot dve petini neagrarnega prebivalstva. Zanje je bilo namreč značilno, da je živelo leta 1971 na njihovih posestvih z več kot 10 ha zemlje komaj dobra desetina tamkajšnjega kmetijskega prebivalstva, medtem ko so ga imele vse druge zemljiško-posestne skupine skoraj po eno četrtno. V teh najmanj deagrariziranih območjih je bilo tudi 15,2 % kmetijskega prebivalstva brez zemlje oziroma z zemljiško posestjo, ki je bila manjša od 1 ha.

Pri vsem tem moramo poudariti, da so naša najmanj deagrarizirana območja, ki so imela v letu 1971 v poprečju še vedno 52 % kmetijskega prebivalstva oziroma 38,6 % celotnega kmetijskega življa v republiki, zavzemala v sklenjenem obsegu pretežni del severovzhodne Slovenije:

celotno Pomurje, večino predelov Slovenskih goric, Ptujsko polje s Halozami in območje šmarske občine. V številnih družbeno-geografskih študijah iz povojnega obdobja (Belec, 1956 in 1968; Bračič, 1967 in 1975; Kert, 1956; Pak, 1969; Sore, 1969; Žagar, 1967, in deloma tudi Kokole, 1956), ki so obravnavale navedena območja, je bila prikazana prevlada razdrobljene zemljiške posesti. Vzroki za takšno sorazmerno majhno zemljiško posest so izvirali deloma iz dosedanega družbenogospodarskega razvoja, deloma pa so jo pogojevale prenekaterne sestavine geografskega okolja, kajti na teh območjih praviloma ni bilo ne družbenih ne prirodnih pogojev za nastanek močnejše plasti velikih zasebnih kmetijskih obratov (z izjemo nekaterih predvojnih veleposestev). Večino zemljiške posesti so sestavljale obdelovalne oziroma kmetijske površine, medtem ko je bil v predalpskem in sploh v hribovskih območjih gozd tako po gospodarski pomembnosti, kakor po obsegu, najpomembnejša zemljiška kultura tamkajšnjih kmetij.

Podoba je, da je deagrarizacija na območjih, ki so imela leta 1971 že manj kot dve petini kmetijskega prebivalstva, najbolj prizadejala manjše zemljiške posestnike, predvsem posestva do 5 ha. Prav na njih je dosegla preslojitev kmetijskega prebivalstva v neagrarne dejavnosti že tisto kritično mejo, ko ostajajo iz leta v leto obsežnejše orne površine v socialnem prelogu (Klemenčič, 1975; Medved, 1974). Toda vsa večja in močnejša posestva so še obdržala znatnejši del svojega kmečkega prebivalstva, ki z vso prizadevnostjo preusmerja polikulturno in ponekod še avtarkično agrarno proizvodnjo v sodobno tržno proizvodnjo. Bližina večjih neagrarnih, to je potrošniških središč, jim je ponavadi dajala tudi materialne vzpodbude za preusmerjanje in posodobitev kmetijske proizvodnje.

Današnja razporeditev kmetijskega prebivalstva po posestnih skupinah, kakor tudi karakteristični razločki med območji z različno stopnjo deagrariziranosti, so najbolj verna podoba dosedanega družbenoekonomskega razvoja slovenskih pokrajin. Ker je doživljalo naše podeželje v vseh povojnih letih, zlasti pa še v desetletju 1961—1971, najbolj korenito socialno, družbeno in gospodarsko preobrazbo, je prav zategadelj izredno zanimiv vpogled v potek in intenziteto preslojevanja kmetijskega prebivalstva. Menimo namreč, da podatki popisa prebivalstva leta 1961 in 1971 zelo nazorno predstavljajo preslojitveni proces kmetijskega prebivalstva na Slovenskem v tem desetletju.

V letih 1961—1971 se je zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva v vseh zemljiško-posestnih skupinah. Podrobnejši pogled v tabelo 2 pa nam vendarle pokaže, da je v tem času stopnja deagrarizacije naraščala z zmanjševanjem zemljiške posesti. Tudi v tem pogledu pomenijo izjemo posestva z več kot 10 ha zemlje. Ta so namreč v tem desetletju izgubila v poprečju (29,03 %) več kmečkega prebivalstva, kot je znašala poprečna stopnja deagrarizacije na Slovenskem (28,72 %). Tudi v tem podatku vidimo potrditev domneve, da je industrializacija z vsemi svojimi privlačnostmi najprej pritegovala in odvajala ljudi z manjših kmečkih obratov. Šele kasneje, ko je bila delovna sila s teh obratov že povsem inte-

Tabela 2. Kmetijsko prebivalstvo SR Slovenije po posestnih skupinah leta 1961 in 1971

Delež kmetijskega prebivalstva	1961					1971					10 ha in več	Skupaj*
	Brez in do 1 ha	1-5 ha	5-10 ha	10 ha in več	Skupaj*	Brez in do 1 ha	1-5 ha	5-10 ha	10 ha in več			
Do 5 %	2.129	646	1.944	5.280	10.769	1.677	416	1.155	5.151	6.919		
5-10 %	14.709	7.491	6.853	12.499	20.987	8.465	4.325	4.535	14.767	40.895		
10-20 %	12.616	10.804	8.561	14.539	31.811	7.675	5.265	7.981	20.986	46.416		
20-30 %	14.193	11.675	12.184	28.959	48.245	8.514	6.356	7.512	19.256	75.687		
30-40 %	6.915	8.170	18.584	22.828	64.828	4.876	5.339	5.384	14.071	47.030		
40 % in več	27.546	40.107	39.876	17.442	162.660	20.725	33.120	51.935	14.476	156.084		
Skupaj	78.108	78.893	73.910	116.201	495.246	51.926	54.821	86.408	104.053	353.031		

Tabela 3. Gospodinjstva SR Slovenije po zemljiško-posestnih skupinah leta 1961 in 1971

Delež kmetijskega prebivalstva	1961					1971					10 ha in več	Skupaj*
	Brez zemlje do 1 ha	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha in več	Skupaj*	Brez zemlje do 1 ha	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha in več			
Do 5 %	60.584	5.853	1.570	1.002	71.379	71.685	9.877	1.488	699	921	1.282	87.309
5-10 %	83.778	15.924	6.373	3.480	119.678	96.795	26.140	6.526	3.452	4.225	4.561	143.382
10-20 %	43.780	11.494	7.475	4.219	80.173	48.069	17.947	7.050	5.959	5.151	6.884	89.803
20-30 %	34.661	13.518	9.257	6.188	10.235	34.194	20.137	9.266	6.007	9.840	11.461	91.345
30-40 %	10.270	6.200	4.760	5.148	5.277	9.705	8.259	4.846	3.198	5.412	4.785	56.408
40 % in več	16.685	9.805	14.898	10.444	47.337	17.567	12.587	14.227	9.975	9.589	3.326	67.290
Skupaj	249.758	62.774	44.533	28.184	36.172	278.015	94.927	45.403	27.270	34.918	32.297	515.537

* Opomba: Razlika med skupaj in seštevek gospodinjstev po posameznih posestnih skupinah predstavljajo >neznane< oziroma >druga gospodinjstva<.

grirana v industrializacijski proces in ko je nadaljnji razvoj neagrarnih dejavnosti za svojo nemoteno rast potreboval novo delovno moč, so pričele deagrarnizacijske silnice segati tudi po delovni sili na večjih kmetijah. Intenzivnejša deagrarnizacija, ki je zajela najmočnejše oziroma tudi največje kmečke obrate v zadnjem desetletju, ima brez dvoma svoje vzroke v številčnem zmanjšanju družin oziroma gospodinjstev, v mehanizaciji kmetijskih opravil, v proizvodnji preusmeritvi kmečkih obratov ter ne nazadnje v izobrazbeni strukturi kmečkih otrok ter v naglem izumiranju kmetijskega prebivalstva v predelih z najbolj neugodno starostno strukturo — predvsem agrarnega življa (Klemenčič, 1972).

Na najbolj deagrarniziranih območjih, ki so imela leta 1971 že manj kot eno dvajsetino kmetijskega prebivalstva, so bila s preseljivnim procesom najbolj prizadeta zasebna kmetijska gospodarstva zadnjih dveh velikostnih skupin (5—10 ha in 10 ha in več). V obeh se je zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva za 41,6 %. Na teh območjih so bila najmanj prizadeta kmečka posestva, ki so imela 3 do 5 ha zemlje (zmanjšanje za 18,1 %). Preseneča pa podatek, da se je na območjih, ki so imela še 5 do 10 % kmetijskega prebivalstva, le to zmanjšalo v posestni skupini z nad 10 ha zemlje le za 29,6 %, medtem ko se je pri vseh drugih posestnih skupinah v tem deagrarnizacijskem območju znižalo od 30,8 do 42,5 %. Glede teh območij je treba poudariti, da so jih sestavljale občine z znatnim deležem mestnega prebivalstva ter z močnim industrijskim potencialom. V večini od njih so se razširjali industrializacijski vplivi na podeželju že polnih sto let in več. Zategadelj so bila na teh območjih tudi najtrdnjša kmečka gospodarstva že zelo dolgo pod najrazličnejšimi vplivi in učinki deagrarnizacijskih preoblikovanj.

Za vsa druga območja, ki so imela 10 % in več kmetijskega prebivalstva, pa so bile v desetletju 1961—1971 značilne naslednje težnje v razvoju števila kmetijskega prebivalstva: a) stopnja zmanjševanja agrarnega prebivalstva je pojemala z naraščanjem njegovega deleža, b) z naraščanjem velikosti zemljiško-posedstnih skupin se je tudi zmanjševala stopnja deagrarnizacijskega preslojevanja prebivalstva.

Za deagrarnizacijo slovenskega podeželja v preteklem desetletju je značilno, da je potekala dokaj neenakomerno. Največje spremembe v deležu kmetijskega življa so nastale pri najmanj deagrarniziranih območjih: leta 1971 so slednja imela kar 38,6 % vsega kmetijskega prebivalstva na Slovenskem, leta 1961 samo še 32,8 %. Tudi na predele, ki so imeli od 30 do 40 % kmetijskega prebivalstva, je leta 1971 odpadlo nekoliko več našega agrarnega prebivalstva (13,3 %), kot pa so ga imeli v letu 1961 (13,1 %).

Iz vseh teh navedb o upadanju oziroma zmanjševanju kmetijskega prebivalstva in različnih stopnjah deagrarnizacije glede na zemljiško-posedstne skupine, do katerih je prišlo v zadnjem desetletju, je mogoče razbrati, da doživlja kmetijsko prebivalstvo zaradi navedenih preseljivnih procesov prelomno obdobje: stare oblike in načini življenja ter dela doživljajo nagel razkroj. Vzporedno z njimi nastajajo novi odnosi med ljudmi in tudi naglo izginjajo prenekateri konservativni in številni iz preteklosti podedovani predsodki, ki so še vse do nedavna ostro ločevali podeželje

od mesta in industrijskih središč. Obenem s temi dogajanji, ki neposredno spremljajo in spreminjajo strukturo kmetijskega prebivalstva, nastajajo v današnji agrarni pokrajini tudi povsem nove preoblikovalne težnje. Čedalje očitneje je, da s korenitimi in naglimi socialnimi spremembami, kakršne doživlja naše kmečko prebivalstvo, le-to ni sposobno več vzdrževati in negovati dosedanje, čeprav »idilčne podobe našega podeželja«. Sleherno obdobje je zapustilo v fiziognomiji agrarne pokrajine svojstvene poteze, ki so odražale sočasne odnose med proizvajalnimi sredstvi in njihovimi silami ter geografskim okoljem. Zato upravičeno pričakujemo, da bo tudi današnja transformacija podeželja, ki je prvenstveno odvisna od številnih strukturalnih sprememb kmetijskega prebivalstva, mogla kmalu vzpostaviti novo in čvrstejše ravnotežje med prirodnimi in družbenimi sestavinami geografskega okolja (prim. tudi Ilič, 1965).

Gospodinjstva in zemljiško-posestna struktura

Ze s prvimi industrializacijskimi vplivi je pričela nastajati na podeželju nova socialno-ekonomska kategorija prebivalstva, ki je živela od dela v industriji ter od dohodkov, ki jih je dajalo obdelovanje kmetijskega zemljišča. Danes sta sloja »mešanih gospodinjstev — gospodarstev« in »kmet — delavec« številčno izredno razširjena tako v industrijsko razvitih kakor tudi v večini nerazvitih državah. Zaradi svoje nenavadne obsežnosti in izjemnosti, kakor tudi zaradi specifičnega pomena in vloge, ki jo je imela kategorija »kmet — delavec« v preslojtitvenem procesu podeželja, je bila v zadnjih desetletjih deležna izrednega zanimanja najrazličnejših raziskav (prim. Kraševc, 1965; Klemenčič, 1968; razprave v publikaciji »Mješovita gospodarstva i seljaci — radnici« v reviji Sociologija sela 46, 1974 itd.).

Leta 1971 je živelo na slovenskih kmečkih obratih kar 45,4 % gospodinjstev SR Slovenije in le dobra polovica jih ni bila neposredno povezana s kmetijskim zemljiščem. Tedaj so imela posestva do 1 ha 18,5 % gospodinjstev, 8,4 % jih je bilo na kmečkih obratih, ki so obsegali od 1 do 3 ha skupnega zemljišča, 5,3 % na posestvih med 3 in 5 ha, na gospodarstva z več kot 5 ha zemlje pa je odpadlo 15,1 % gospodinjstev.

V zadnjem desetletju se je povečalo število gospodinjstev na območjih, ki so imela več kakor eno petino kmetijskega prebivalstva, za nekaj več, kakor je znašal prebivalstveni prirastek. Iz tega izhaja spoznanje, da se je v tem času zmanjšalo število ljudi na gospodinjstvo ne le v močno deagrariziranih predelih, temveč tudi povsod drugod. Kljub temu se je ohranila razlika med poprečno velikostjo gospodinjstev, kakršno so imela najbolj ali najmanj deagrarizirana območja. Tudi leta 1971 so bila gospodinjstva na najbolj razvitih območjih (imela so poprečno po 2,87 članov) kar za 35,4 % manjša od gospodinjstev na najmanj deagrariziranih območjih, kjer je prišlo na 100 gospodinjstev 389 ljudi.

Delež gospodinjstev brez zemlje, katerih udeležba na najbolj deagrariziranih območjih je znašala celo 82,2 %, se je zmanjševal z narašča-

njem odstotka kmetijskega prebivalstva. Na najmanj deagrariziranih predelih je bila dobra četrtina (26,2 %) gospodinjstev brez zemljiške posesti. Za gospodinjstva, ki so živela na posestvih do 1 ha je bilo leta 1971 značilno, da so bila zelo enakomerno zastopana (od 18,2 do 22,7 %) po območjih z različno stopnjo razslojenosti kmetijskega prebivalstva. V tem pogledu so predstavljali izjemo predeli z najmanjšim odstotkom kmetijskega prebivalstva (do 5 %), kjer je znašal delež gospodinjstev do 1 ha le dobro desetino (11,5 %). Pri naslednjih treh posestnih skupinah (1—3 ha, 3—5 ha in 5—10 ha) je bilo značilno, da je odstotek gospodinjstev dokaj enakomerno naraščal po območjih z višjim deležem agrarnega prebivalstva. Podobno spoznanje velja tudi za gospodinjstva, ki so bila na posestvih z več kot 10 ha zemlje, le da je bil njihov delež na najmanj deagrariziranih območjih izredno nizek (4,96 %).

V desetletju 1961—1971 so doživela gospodinjstva po posameznih velikostnih skupinah zemljiške posesti znatne številčne spremembe. Najmočneje so porasla gospodinjstva na posestvih do 1 ha, in sicer v poprečju kar za 51,2 %. Ta so se najbolj razmnožila na najbolj deagrariziranih predelih Slovenije (za + 69,5 %); na predelih, ki so imeli še nad dve petini kmetijskega prebivalstva, pa se je povečalo njihovo število le za 28,4 %. Število gospodinjstev brez zemlje je v tem obdobju poraslo v poprečju za 11,5 %. Zanje je bilo namreč značilno, da se je njihovo število zelo neenakomerno povečalo na vseh območjih, razen v predelih, ki so imeli še med 20 in 40 % kmetijskega prebivalstva. Pri vseh drugih velikostnih skupinah zemljiških posestnikov pa se je v tem času število na njih živčih gospodinjstev zmanjšalo, in sicer od 2,3 % (1—3 ha) do 9,2 % (10 ha in več). Za poslednje štiri skupine zemljiških gospodarstev je tudi značilno, da se je zmanjšalo število gospodinjstev v premem sorazmerju z velikostjo posesti in da se je njihova številčna moč praviloma zmanjševala tudi z večjim deležem agrarnega prebivalstva.

V zadnjem desetletju se je torej povečalo število gospodinjstev brez zemljiške posesti le za tretjino več, kot je znašala poprečna stopnja rasti prebivalstva na Slovenskem. Vzrok za to je prav gotovo v neposredni zvezi s stanovanjsko stisko v vseh naših neagrarnih središčih. Poleg tega pa smemo upravičeno domnevati, da je rahlo zmanjšanje števila gospodinjstev brez zemlje v območjih, ki so imela od 20 do 40 % kmetijskega prebivalstva, posledica izseljevanja predvsem mladega in aktivnega prebivalstva v mesta ali v njihova neposredna zaledja. Posestna skupina do 1 ha kmetijskega zemljišča je postala v sedanosti najpomembnejša socialno-ekonomska kategorija in prav gotovo predstavlja trajnejši vmesni člen med gospodinjstvi brez zemlje in tistimi, ki imajo večjo ali manjšo zemljiško posest. Ker so se prav ta gospodinjstva v obravnavanem obdobju pomnožila na vseh območjih — resda na najbolj urbaniziranih predelih skoraj dvainpolkrat intenzivneje kot v najmanj deagrariziranih občinah — prinašajo tudi v najbolj odročne predele ne le težnje k drobljenju zemljiške posesti, temveč postajajo vse močnejši in trajnejši znanilci razkroja starega načina kmečkega življenja.

Zmanjšanje gospodinjstev in kmetijskega prebivalstva na posestnih skupinah, ki obsegajo več kot 1 ha zemlje, moramo motriti v luči rasti števila tistih gospodinjstev, ki so brez zemlje, oziroma jo posedujejo manj kot 1 ha. Žal se metodologija opredeljevanja zemljiških posestnikov pri popisu kmetijstva v letu 1969 razlikuje od opredelitve zemljiške posesti pri popisih prebivalstva. Zato ne moremo istovetiti števila zemljiških posestnikov s številom gospodinjstev, ki so navezana na zasebno zemljiško posest. Leta 1969 so v SR Sloveniji ugotovili 180.020 takšnih zemljiških gospodarstev, medtem ko popis prebivalstva leta 1971 navaja kar 232.815 gospodinjstev (leta 1961 207.225 ali za 11 % manj), ki so bila kakorkoli povezana z zasebno zemljiško posestjo. V tem desetletju se je torej zmanjšalo število gospodinjstev na posestvih, ki so bila večja od 1 ha za 8 %. Veliko teh sprememb je nastalo tudi zato, ker se je prenekatero nekmetijsko gospodinjstvo, ki je bilo istočasno še z drugim kmečkim gospodinjstvom vezano na isto zemljiško posest, osamosvojilo — ali z dograditvijo lastnega doma ali pa z odselitvijo. Niso redki primeri, da je danes po dvoje ali celo več gospodinjstev navezano na naša najmanjša zemljiška posestva. Ako si dovoljurno primerjavo med številom gospodinjstev v letu 1971 in številom zasebnih kmetijskih obratov v letu 1969, dobimo presenetljivo podobo. Med gospodinjstvi, ki imajo do 1 ha zemlje, jih je komaj dobri dve petini (41,2 %) uvrščenih tudi med kmetijska gospodarstva. Pri vseh drugih posestnih skupinah pa se število gospodinjstev in kmetijskih gospodarstev približuje idealnemu razmerju 1:1. Toda zadnji dve, to je največji posestni skupini, sta imeli leta 1971 manj gospodinjstev, kot pa so našeli gospodarstev dve leti poprej. Čeprav tudi v tem pogledu dopuščamo možnost, da je razlika nastala zaradi časovnega odmika pri ugotavljanju zemljiških posestnikov oziroma gospodinjstev, pa vendarle smemo tudi trditi, da je v SR Sloveniji vedno več osamelih oziroma sploh zapuščenih kmetijskih gospodarstev. Teh je praviloma največ v najbolj oddaljenih in v slabo dostopnih predelih, kjer ni mogoča neagrarna zaposlitev določenega dela na kmetijah živečega prebivalstva (prim. Meze, 1969; Sore, 1969; Zgonik, 1969; 1970; V. Klemenčič, 1972; M. Klemenčič, 1974; Berginc, 1975 itd.).

Deagrarnizacija potemtakem postavlja vedno bolj ostro razlikovanje med velikostnimi skupinami zemljiških gospodarstev na posameznih območjih. Kmečka gospodarstva na razvitejših območjih hitreje izgubljajo svoje domače deagrarnizirano prebivalstvo kot pa predeli z višjim deležem kmetijskega prebivalstva. Kmetje v neposrednem zaledju večjih neagrarnih središč, ki imajo na razpolago stanovanje, pridejo mnogo lažje in hitreje do dopolnilne delovne sile, ki je sicer redno zaposlena v nekmetijskih dejavnostih, a po opravljeni službi lahko pomaga pri kmečkih opravilih. Kmečka gospodarstva v oddaljenih ali nerazvitih območjih pa kljub razpoložljivemu stanovanjskemu prostoru nimajo podobnih priložnosti. Zato se čedalje bolj poglobljajo razlike med gospodarsko močjo kmetijskih gospodarstev, ki so v različnih geografskih območjih ter na različnih stopnjah gospodarskega in družbenega razvoja.

Regionalna struktura kmetijskega prebivalstva

Za prikaz porazdelitve kmetijskega prebivalstva smo uporabili *Ilešičevo* regionalizacijo SR Slovenije. Zavedamo se, da so se pri takšni prostorski razčlenitvi kmetijskega prebivalstva izgubile prenekatero krajevno obarvane posebnosti, po drugi strani pa nam je takšen prikaz nudil globalni vpogled v številne značilnosti njegove prostorske razmeščenosti. Žal zavoljo teritorialnih sprememb in ker podatki o številu gospodinjstev po posestnih skupinah za leto 1961 niso bili objavljeni po naseljih, temveč le po območjih takratnih občin, nismo mogli napraviti pregleda sprememb njihove regionalne strukture.

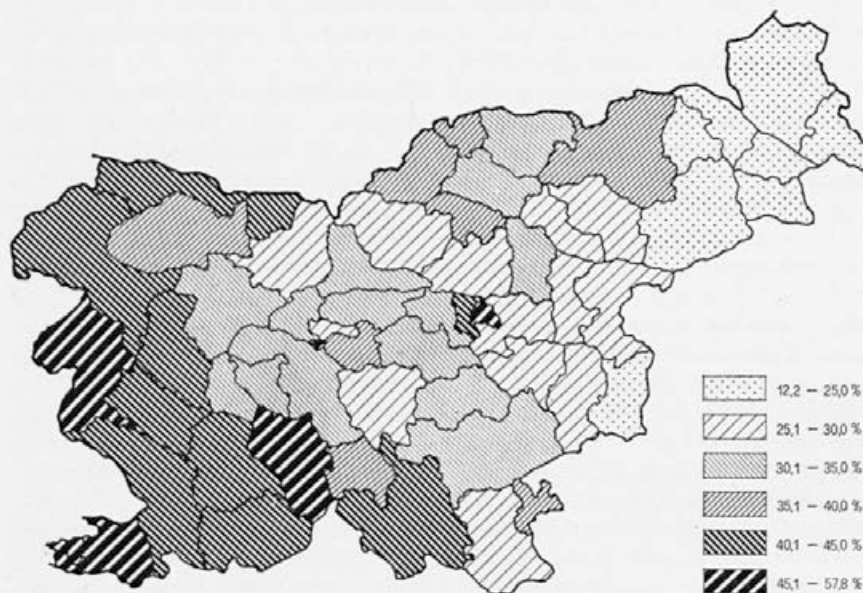
a) Glavne značilnosti v razporeditvi kmetijskega prebivalstva v letu 1971.

Na prvi pogled preseneča podatek, da je imela leta 1971 severovzhodna Slovenija kar 45,6 % (leta 1961 le še 40,7 %) vsega kmetijskega prebivalstva SR Slovenije in da se je v tem času tudi povečala njegova prisotnost v predelih savinjsko-zgornjesotelske Slovenije. Vse druge makroregije so imele ob zadnjem popisu nižji odstotek agrarnega življa kot deset let poprej. Toda vpogled v prostorsko razmestitev obstoječega potenciala neagrarnih dejavnosti nas prepriča, da sestavljajo celotno vzhodno tretjino Slovenije še vedno sklenjena manj razvita območja, ki niso mogla v tako kratkem času preiti iz zaostalih v razvitejše oblike gospodarstva. Poleg navedenih slovenskih makroregij je imela leta 1971 tudi jugovzhodna Slovenija višji odstotek kmetijskega prebivalstva (52,7 %), kot je bil karakterističen za SR Slovenijo. V osrednji Sloveniji kot celoti, kjer je bilo največ deagrarniziranega prebivalstva (90,65 %), so se edinole notranjske (18,7 %) in dolenjske (18,5 %) gozdne submezoregije po stopnji kmetijskega prebivalstva približale slovenskemu poprečju (20,44 %). V savinjsko-zgornjesotelski Sloveniji sta presegali po deležu agrarnega prebivalstva slovensko poprečje Gornja Savinjska dolina (26,95 %) in subpanonska regija savinjsko-sotelske Slovenije (40,6 %). V severovzhodni Sloveniji je bilo to značilno za mariborsko-ptujsko Podravje (24,4 %) in Pomurje (55,7 % kmetijskega prebivalstva). V to skupino sta bili uvrščeni tudi obe mezoregiji jugovzhodne Slovenije. V vseh drugih slovenskih predelih je bil leta 1971 delež agrarnega prebivalstva pod republiškim poprečjem (gl. tudi *Natek*, 1975, tabela 2).

Naznačene razlike v razporeditvi in deležih agrarnega prebivalstva med posameznimi območji so bile odraz njegove številčne rasti v desetletju 1961—1971. Ugotovili smo, da je bila med rastjo celokupnega prebivalstva in rastjo agrarnega prebivalstva zelo tesna medsebojna povezanost. Korelacijski koeficient za desetletje 1961—1971 znaša kar $r = -0,97263$. To pomeni, čimbolj se je večalo celokupno prebivalstvo, tem večja nazadovanja so bila značilna za število kmetijskega prebivalstva. Proces deagrarnizacije je prvenstveno vplival na rast prebivalstva, saj je znašal determinacijski koeficient $r^2 = 0,946009$, kar pomeni, da je bilo med činitelji, ki so na kakršenkoli način vplivali na rast celokupnega prebivalstva, kar 94,6 % takšnih, ki so bili povezani z deagrarnizacijskimi

procesu, in le dobra dvajsetina (ali 5,4 %) jih je bilo zunaj njihovega neposrednega vpliva.

Na osnovi empirične ugotovitve, ki je bila prikazana v prejšnjem odstavku, moremo iskati najvišjo rast števila prebivalstva v območjih, ki so doživljala najintenzivnejšo deagrarizacijo. V osrednji Sloveniji se je zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva za 34,4 %, v jugovzhodni Sloveniji za 28 %, v severovzhodni Sloveniji za eno petino, v Primorski Sloveniji pa celo za 46 %! Prav zahodni del Slovenije je predstavljal tipično izjemo v procesu razslojevanja slovenskega podeželja v minulem desetletju.

Sl. 2. Odstotek zmanjšanja števila kmetijskega prebivalstva v SR Sloveniji od leta 1961 do 1971

Fig. 2. Percentage of the decrease of the number of agrarian population in the S.R. of Slovenia from the year 1961 to 1971

Podrobnejša razčlenitev ustreznih podatkov po mezoregijah ali celo po manjših enotah nam je pokazala, da so bile v preteklem desetletju vse tri zahodne oziroma primorske mezoregije med območji z najmočnejšim upadom kmetijskega prebivalstva: v Koprskem primorju — 49,7 odstotka, v Posočju — 45,8 % ter v primorskem kraškem zaledju — 43,9 odstotka. Z njimi se morejo glede na zmanjšanje kmetijskega življa primerjati edinole notranjske (— 44,4 %) in dolenske gozdne submezoregije (— 40 %) ter obe občini zgornjegorenjske regije (— 40,2 %). Nedvomno je nenadna in močna deagrarizacija porušila ravnovesje v obstoječem geografskem okolju. Zato omenjena območja predstavljajo izredno zanimive primere naglega pretapljanja kmetijskega prebivalstva v druge

Tabela 4. Regionalna struktura kmetijskega prebivalstva SR Slovenije po zemljiško-posestnih skupinah leta 1961 in 1971

Regija	1961			1971			Indeksi					
	Brez in do 1 ha	1-4 ha	5-10 ha in več	Brez in do 1 ha	1-4 ha	5-10 ha in več	10 ha	5-10 ha in več	10 ha			
I. OSREDNJA SLOVENIJA	11.498	5.720	6.206	17.403	46.760	87.985	8.399	5.205	5.745	10.759	51.424	57.769
a) Ožja ljubljanska regija	6.274	3.430	3.780	10.216	23.256	47.115	4.802	2.137	2.506	6.596	15.771	31.965
b) Srednjegorenjska regija	1.451	988	1.077	2.965	9.217	15.744	1.460	451	592	1.805	6.554	10.877
c) Zgornjegorenjska regija	629	267	245	892	3.126	5.248	566	123	140	494	2.001	5.141
d) Regija t. i. Crnega revirja	302	89	100	491	2.649	3.659	168	56	64	277	1.796	2.375
e) Notranjske gozdne submezoregije	675	317	401	1.044	4.865	7.299	514	143	126	506	2.968	4.062
f) Dolenjske gozdne submezoregije	2.189	629	603	1.797	3.647	8.920	1.289	315	317	1.083	2.354	5.351
II. SAVINJSKO-ZGORNJESOTELSKA SLOVENIJA	8.096	7.785	7.819	15.136	19.609	58.716	5.409	4.717	5.475	11.424	14.971	42.182
a) Osrednja regija Savinjske Slovenije	4.302	2.805	2.771	6.403	10.411	26.875	3.143	1.581	1.882	4.329	7.699	18.724
b) Regija Gornje Savinjske doline	764	370	350	754	3.659	5.880	529	137	164	507	2.984	4.132
c) Subpanonska regija Sav.-sotel. Slovenije	3.050	4.610	4.718	7.979	5.359	25.961	1.937	2.999	3.429	6.988	4.288	19.526
III. SEVEROVZHODNA SLOVENIJA	58.614	43.041	40.193	45.026	34.291	201.596	26.369	34.953	33.507	38.702	26.940	161.055
a) Mariborsko-ptujsko Podravje	23.260	19.465	16.076	23.003	19.062	101.177	15.089	15.681	13.535	19.222	14.938	78.699
b) Pomurje	12.434	22.856	23.357	20.088	6.026	84.794	9.815	18.931	19.590	18.259	5.198	72.101
c) Koroška regija	2.920	720	780	1.935	9.203	13.625	1.467	341	382	1.221	6.804	10.255
IV. JUGOVZHODNA SLOVENIJA	8.154	9.867	9.247	21.884	25.139	74.474	5.290	6.095	6.354	16.225	18.668	52.877
a) Vzh. Dolenjska z Belo krajino	4.445	5.006	4.575	12.281	17.326	43.711	2.859	2.786	2.998	8.692	12.579	29.999
b) Spodnje slovensko Posavje	3.709	4.861	4.674	9.603	7.813	30.763	2.451	3.309	3.356	7.533	6.089	22.878
V. ZAHODNA ALI PRIMORSKA SLOVENIJA	11.746	12.480	10.445	16.752	20.794	72.477	6.459	5.851	5.354	9.298	12.030	39.148
a) Posočje	4.367	6.980	6.087	9.227	11.624	38.599	2.310	3.292	3.282	5.235	6.732	20.907
b) Primorsko kraško zaledje	2.309	1.466	2.156	6.043	8.676	20.684	1.453	666	1.143	3.258	5.017	11.599
c) Koprsko primorje	4.870	4.034	2.222	1.482	494	13.194	2.696	1.893	929	805	281	6.642
SR SLOVENIJA	78.108	78.893	73.910	116.201	146.593	495.246	51.926	54.821	54.435	86.408	104.033	353.051

dejavnosti in s tem v neposredni zvezi tudi naglo transformacijo bodisi podeželskih bodisi drugih območij.

Višja stopnja deagrariacije od slovenskega poprečja je bila v minulem desetletju značilna še za vse druge mezoregije osrednje Slovenije, za osrednjo regijo Savinjske Slovenije (— 50,2 %), Gornjo Savinjsko dolino (— 29,7 %) ter za predele koroške regije (— 54,4 %) in vzhodne Dolenjske z Belo krajino (— 51,4 %). Povsod drugod je bila stopnja deagrariacije pod republiškim nivojem (— 28,7 %; prim. sl. 2).

b) Kmetijsko prebivalstvo glede na značilne zemljiško-posestne skupine.

O osnovnih značilnostih razporeditve kmetijskega prebivalstva, njegovi porazdelitvi glede na zemljiško-posestne skupine ter o njegovih razvojnih težnjah je bilo govora v drugem poglavju. Prikazati moramo še, kakšna je bila ta razporeditev in kakšne so bile težnje po posameznih regijah. Podrobnejša razčlenitev podatkov je razvidna iz tabele 4.

Ugotovili smo že, da je v Sloveniji iz leta v leto manj kmetijskega prebivalstva, ki nima lastne zemlje oziroma živi na posestvih do 1 ha. V tem pogledu ni bilo pomembnejših razlik med slovenskimi makroregijami. Najvišji odstotek te kategorije kmetijskega prebivalstva sta imeli zahodna ali Primorska Slovenija (16,5 %) in severovzhodna Slovenija (16,4 %), najnižjega pa jugovzhodna Slovenija (10 odstotkov). Toda precej večje so bile razlike med posameznimi mezoregijami: v Koprskem primorju je bilo kar 40,6 % kmetijskega prebivalstva navezanega na gospodinjstva brez zemlje ali do 1 ha zemljiške posesti. V dolenjskih gozdnih submezoregijah je bila ta kategorija agrarnega prebivalstva zastopana s 24,1 %, povsod drugod pa že z znatno nižjim odstotkom. Območja, ki so imela na tej najnižji posestni skupini manj kot eno desetino od svojega celokupnega agrarnega prebivalstva, so zavzemala Črni revir (7,1 %), notranjske gozdne submezoregije (7,7 odstotka), Gornjo Savinjsko dolino (8 %) ter vzhodno Dolenjsko z Belo krajino (9,5 %). Za to kategorijo kmetijskega prebivalstva je bilo nadalje še značilno, da se je med vsemi obravnavanimi skupinami najmočneje zmanjšala v preteklem desetletju, in sicer kar za 45 % v Primorski Sloveniji in le za 27 % v predelih osrednje Slovenije. Za polovico ali celo več se je to prebivalstvo zmanjšalo na območjih notranjskih gozdnih submezoregij (— 51,9 %), v Gornji Savinjski dolini (— 56,9 %), na Koroškem (— 50 %) ter v Posočju (— 49,4 %). Toda rahel prirastek kmetijskega prebivalstva v tej posestni skupini smo zasledili v srednji gorenjski regiji (+ 0,6 %), padec pa, ki je manjši od ene tretjine, še v ljubljanski regiji (— 25,5 %), v osrednjih območjih savinjske Slovenije (— 26,9 %), v Pomurju (— 21,1 %) ter v spodnjem slovenskem Posavju (— 33,9 %).

Za kmetijsko prebivalstvo na zemljiški posesti od 1 do 3 ha ter od 3 do 5 ha je značilno, da je bilo v posameznih deagrariacijskih območjih zastopano skoraj v enakem deležu, večje razlike so bile značilne med posameznimi regijami. Zato menimo, da smemo združiti posestni skupini v eno ter ju v našem pregledu predstaviti kot celoto.

Na posestvih od 1 do 5 ha je bilo v poprečju 31 % slovenskega kmetijskega prebivalstva. Kmetije te velikostne skupine so zajemale v severovzhodni Sloveniji kar 42,5 % tamkajšnjega kmetijskega prebivalstva, v Primorski Sloveniji 28,6 %, po 24 % pa v savinjsko-zgornjesotelski Sloveniji ter v jugovzhodni Sloveniji, v osrednjih predelih SR Slovenije pa le 12 %. Poudariti moramo, da je živelo leta 1971 na posestvih od 1 do 5 ha kar 53,4 % pomurskega kmetijskega prebivalstva, 42,5 % v Koprskem primorju, okrog ene tretjine v voglajnsko-sotelski regiji (53,5 %), 37,1 % v mariborsko-ptujskem Podravju, 31,5 % v Posočju ter 29,1 % v spodnjem slovenskem Posavju. V nasprotju z navedenimi pa je tudi nekaj predelov, kjer ta zemljiško-posestna kategorija ni vključevala niti ene desetine tamkajšnjega prebivalstva. To so območja Črnega revirja (5,1 %), notranjskih gozdnih submezoregij (6,6 %), koroške regije (7,1 %), mozirske občine (7,5 %), zgornjegorenske (8,4 %) ter osrednjegorenske regije (9,4 %).

V obravnavanem desetletju se je zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva na posetni skupini od 1 do 5 ha za 28,5 %. Najmočneje, in sicer kar za 51,1 %, v predelih Primorske Slovenije, za dobri dve petini v osrednji Sloveniji (— 41,7 %), za nekaj več kot eno tretjino v občinah jugovzhodne Slovenije (— 34,9 %) ter v savinjsko-zgornjesotelski Sloveniji (— 34,7 %); najmanj pa v severovzhodni Sloveniji (— 17,8 %). Tudi pregled po manjših mezoregionalnih območjih je pokazal, da se je v vseh mezoregijah zahodne Slovenije kmetijsko prebivalstvo te posestne skupine zmanjšalo za polovico ali celo še za nekaj več (od — 49,7 do — 54,9 %). Najintenzivnejše preslojevanje tega dela agrarnega prebivalstva je bilo v notranjskih gozdnih submezoregijah (— 62,5 %) ter v Gornji Savinjski dolini (— 57 %). Manj, toda še vedno za več kot polovico, se je zmanjšalo v koroški regiji (— 51,8 %), v občinah srednjegorenske regije (— 50,5 %), le za spoznanje manj pa še v dolenskih gozdnih submezoregijah (— 48,7 %) ter v predelih zgornjegorenske regije (— 48,6 %); za dve petini na območjih vzhodne Dolenjske z Belo krajino (— 39,6 %), za več kot eno tretjino pa še v osrednjih področjih savinjske Slovenije (— 37,9 %), pa v Črnem revirju (— 36,5 %), v ožji ljubljanski regiji (— 35,6 %), za — 30,1 % v rogaško-voglajnski regiji ter v spodnjem slovenskem Posavju.

Ta skupina kmečkega prebivalstva je doživela najmanjši padec v občinah mariborsko-ptujskega Podravja (— 17,8 %) ter v Pomurju (— 16,6 odstotka).

Posestna skupina od 5 do 10 ha zemljiške posesti, ki je zajemala l. 1971 skoraj eno četrtino agrarnega življa naše republike, je bila najizraziteje zastopana v jugovzhodni (50,7 %) ter v savinjsko-zgornjesotelski Sloveniji (27,1 %), medtem ko je zajemala v osrednji Sloveniji le 18,6 % kmečkega prebivalstva. V drugih dveh slovenskih makroregijah je zadržala poprečni slovenski delež kmetijskega prebivalstva.

Precej večjo neizenačenost je pokazal pregled po mezoregijah. Leta 1971 so vključevala posestva od 5 do 10 ha v subpanonski regiji savinj-

sko-sotelske Slovenije kar 54,5 % njihovega agrarnega prebivalstva, v spodnjem slovenskem Posavju 52,9 %, v vzhodni Dolenjski z Belo krajino 29 % ter 28,1 % v primorskem kraškem zaledju. V nasprotju z navedenimi pa so bila tudi precej obsežna območja, v katerih je bilo zastopano kmetijsko prebivalstvo te posestne kategorije z manj kot eno osmino tamkajšnjega števila agrarnega prebivalstva: zgornjegorenska regija (11,7 %), voglajnsko-rogaški predel (11,9 %), Koprsko primorje (12,1 odstotka), Gornja Savinjska dolina (12,3 %) ter predeli notranjskih gozdnih submezoregij (12,5 %).

Tudi za to posestno skupino je bilo značilno, da se je v obravnavanem desetletju število njenega agrarnega prebivalstva zmanjšalo v poprečju za dobro četrtino (— 25,6 %). Najmočneje je deagrarizacija prizadela prebivalce te posestne skupine v predelih zahodne (— 44,5 %) in osrednje Slovenije (— 58,2 %), najmanj pa se je dotaknila severovzhodne Slovenije (— 14,1 %). V drugih dveh makroregijah je bila na ravni slovenskega poprečja. Kmetijsko prebivalstvo posestne skupine od 5 do 10 ha se je zmanjšalo v tem času za več kot polovico edinole v notranjskih gozdnih submezoregijah (51,5 %), med eno tretjino in polovico v vseh predelih Primorske Slovenije (od — 45,3 do — 46,1 %) in osrednje Slovenije (od — 55,4 do — 44,6 %) ter na Koroškem (— 56,9 %). V območjih osrednje regije savinjske Slovenije (— 52,4 %), Gornje Savinjske doline (— 52,8 %) ter vzhodne Dolenjske z Belo krajino (— 29,2 %) se je zaradi deagrarizacije zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva od ene četrtine do ene tretjine. Najmanj kmetijskega prebivalstva te posestne skupine so izgubila posestva v Pomurju (— 9,1 %), v mariborsko-ptujskem Podravju (— 16,4 %), v subpanonski regiji savinjsko-sotelske Slovenije (— 17,4 %) ter v spodnjem slovenskem Posavju (— 21,6 odstotka).

Leta 1971 so na največji zemljiško-posestni skupini, ki je obsegala 10 ha ali več kmetijskega zemljišča, živele tri desetine kmetijskega prebivalstva Slovenije. Na to posestno skupino je bilo neposredno navezanega v osrednji Sloveniji kar 54,4 % njenega agrarnega življa, nekaj nad eno tretjino so ga imela posestva te skupine v savinjsko-zgornjesotelski Sloveniji (55,5 %) ter v jugovzhodni Sloveniji (55,5 %), v zahodni ali primorski Sloveniji 50,7 %, v severovzhodni Sloveniji pa le 16,7 %.

Pregled po mezoregijah pove, da so največ, in sicer kar 75,7 %, agrarnega življa imele leta 1971 občine Črna revirja, notranjskih gozdnih predelov (75,1 %) ter moziška občina (72,2 %). Med polovico in dvema tretjinama kmetijskega prebivalstva te zemljiškoposestne skupine je bilo na območjih koroške (66,4 %), zgornje- (65,7 %) in srednjegorenske regije (60,5 %). Nižji delež od republiškega poprečja pa je bil značilen predvsem za Koprsko primorje (4,2 %), nadalje za Pomurje (7,21 %), mariborsko-ptujsko Podravje (19 %), voglajnsko-rogaško območje (22,2 odstotka) ter za spodnje slovensko Posavje (26,6 %).

Poudariti moramo, da se v prikazani razporeditvi kmetijskega prebivalstva oziroma v zastopanosti njegovega deleža v največji zemljiškoposestni skupini kažejo vse značilnosti geografskega okolja — družbeni

in prirodni dejavniki. V najbolj deagrariziranih območjih z razvejanimi panogami neagrarnih dejavnosti so mogla edinole največja posestva zadrževati ljudi na zemlji. Tudi v predalpskih in hribovskih območjih, za katera je značilna večja poprečna velikost kmetije, kot pa znaša v ravninskih ali obmorskih predelih ali v subpanonskem obrobju, se je prav na njih ohranil tudi najvišji delež kmetijskega prebivalstva.

Povedati je treba, da tudi največja posestva niso bila zavarovana pred deagrarizacijskimi vplivi. Tudi na teh kmetijah se je zmanjšalo število agrarnega prebivalstva v poprečju za 29 %, najmočneje v zahodni (—42,2 %) in osrednji Sloveniji (—32,8 %), povsod drugod pa je bilo že pod republiškim poprečjem (v makroregijah jugovzhodne Slovenije —25,8 %, savinjsko-zgornjesotelske regije za —23,7 %, v severovzhodni Sloveniji pa za —21,4 %).

Za vse mezoregije zahodne Slovenije je bilo značilno, da se je v desetletju 1961—1971 zmanjšalo kmetijsko prebivalstvo na največjih posestvih od —42,1 do —43,1 %. Tudi za vsa območja osrednje Slovenije je bil značilen upad agrarnega prebivalstva od 28,9 % (srednjegorenska regija) do 59 % (notranjske gozdne submezoregije). Posestva te skupine so izgubila v vzhodni Dolenjski z Belo krajino 27,4 % svojega kmetijskega prebivalstva, v koroški in osrednji regiji savinjske Slovenije po 26,1 %, okrog ene petine še v voglajnsko-rogaški regiji (—22,9 %), v spodnjem slovenskem Posavju (—22,1 %), mariborsko-ptujskem Podravju (—21,6 %) in v Gornji Savinjski dolini (—18 %), najmanj pa je bilo prizadeto kmečko prebivalstvo posestne skupine nad 10 ha v Pomurju (—13,7 %).

Gibanje in razporeditev kmetijskega prebivalstva bodisi po posestnih skupinah bodisi po posameznih območjih sta bila odvisna od številnih dejavnikov. Pri tem pa se vendarle pokaže, da ne smemo popolnoma prezreti dosedanjega deagrarizacijskega procesa in trajanja njegovega uveljavljanja, obsega in intenzitete industrializacije in urbanizacije ter specifičnih socialnih in prirodnih značilnosti posameznih območij, ki so neposredno prispevale k nekaterim svojstvenim tipom naše agrarne pokrajine (npr. Prekmurje, viničarstvo v Halozah ali kolonat v zahodni ali primorski Sloveniji, hribovska območja z obsežnimi samotnimi kmetijami itd.).

Sklep

Z zmanjševanjem kmetijskega prebivalstva po posameznih posestnih skupinah, ki je bilo očitno prisotno v vseh slovenskih območjih, je slabela ali pa se krepila gospodarska trdnost posameznih kmetij. Ali bo nadaljnja deagrarizacija še naprej pospeševala opuščanje kmetijskih oziroma obdelovalnih površin in s tem neposredno vplivala na spreminjanje obstoječe strukture zemljiških kultur? Ali bo mogoče z zaščitnimi kmetijami na območjih, kamor zaradi specifičnih razmer ne segajo težnje družbenih kmetijskih obratov po razširitvi njihovega areala (npr. hriboviti predeli), ohraniti in še naprej razvijati današnjo podobo kul-

turne krajine? S temi in podobnimi vprašanji se srečujemo, ko razčlenjujemo demografsko in ekonomsko strukturo našega kmetijskega prebivalstva.

Kljub izredni industrializaciji, ki je zajela večino Slovenije, ostaja zasebna zemljiška posest še vedno pomembna vrednota deagrariziranega prebivalstva. Čeprav v večini primerov ne predstavlja pomembnejšega in stalnejšega vira dohodkov, pa vendarle daje tudi ta zemljiška posest z vsemi svojimi atributi še prav posebno obeležje skoraj vsem našim podeželskim predelom. Kolikor je človekov odnos do zemljiške posesti le drugotnega pomena, saj ponavadi močno postavlja v ospredje svojo neposredno in osnovno eksistenčno navezanost na redno zaposlitev v eni izmed neagrarnih dejavnosti, toliko prej in vidneje prihaja tudi do sprememb v izrabi in namembnosti kmetijskega zemljišča.

Čeprav bo z novim kmetijskim zakonom, ki je stopil v veljavo v letu 1975, marsikateri kmetiji in domačiji prizaneseno in je ne bo mogoče še naprej drobiti in s tem tudi rahljati njeno gospodarsko moč, bodo vendarle ostale znatne površine kmetijskega zemljišča v posesti deagrariziranega prebivalstva. Takšne razmere povzročajo, da kmetijsko zemljišče ni in ne more biti optimalno izrabljeno, kakor tudi delovna sila, ki živi na zasebni kmetijski posesti, ni zaposlena v polnem obsegu.

Bibliografija — Bibliography

- B. Belec, 1957. Antropogeografija vasi na Spodnjem Murskem polju. Geografski vestnik XXVII—XXVIII, str. 152—172, Ljubljana.
- B. Belec, 1968. Ljutomersko-ormoške gorice. Agrarna geografija, Maribor.
- A. Berginc, 1975. Geografski oris Baške grape. Tipkopis. Referat na 10. zborovanju slovenskih geografov na Tolminskem.
- V. Bračič, 1967. Vinorodne Haloze. Maribor.
- V. Bračič, 1975. Ptujsko polje. Historična socialnogeografska študija. Maribor.
- S. Plešič, 1965. Preostanki preteklosti v pokrajini kot element resničnega geografskega okolja. Geografski vestnik XXXVI, str. 3—12, Ljubljana.
- S. Plešič, 1972. Slovenske pokrajine (Geografska regionalizacija Slovenije). Geografski vestnik XLIV, str. 9—19, Ljubljana.
- B. Kert, 1957. Vinogradniška pokrajina vzhodnih Mariborskih gor. Geografski vestnik XXVII—XXVIII, str. 87—128, Ljubljana.
- M. Klemenčič, 1974. Socialnogeografska transformacija podeželja na primeru vzhodne Gorenjske. Geographica Slovenica 5, str. 90—102, Ljubljana.
- M. Klemenčič, 1975. Sodobni prelog v SR Sloveniji. Problem odnosa človek — природа. Geografski vestnik XLVII, str. 75—89, Ljubljana.
- V. Klemenčič, 1968. Problemi mešane strukture gospodinjstev in kmečkih gospodarstev v Sloveniji. Geografski vestnik XL, str. 19—47, Ljubljana.
- V. Klemenčič, 1972. Geografsko opredeljevanje i problemi socialno ugroženih področja na primeru Slovenije. Zbornik na jugoslovenskiot simpozium za probleme na selskote naselbi i zemjodelskoto proizvodstvo, str. 35—40, Skopje.
- V. Kokole, 1956. Gospodarska geografija naselij v področju med Savo in Sotlo. Geografski zbornik IV, str. 5—120, Ljubljana.
- V. in V. Kokole, 1969. Urbanizacija podeželja v Sloveniji. Geografski vestnik XLI, str. 3—25, Ljubljana.
- S. Kraševc, 1965. K splošnemu vprašanju kmeta — delavca. Ekonomski zbornik VII, str. 5—65, Ljubljana.

J. Medved, 1974. Vpliv socialnih dejavnikov na izrabo zemljišča. *Geographica Slovenica* 3, str. 20—31, Ljubljana.

D. Meze, 1969. Hribovske kmetije v vzhodnem delu Gornje Savinjske doline. *Geografski zbornik XI*, str. 7—92, Ljubljana.

M. Pak, 1969. Druženogeografski razvoj Zgornjega Dravskega polja. *Geografski zbornik XI*, str. 285—402, Ljubljana.

A. Sore, 1969. Geografija nekaterih delov celjske makroregije. Celje.

M. Zgonik, 1969. Proces deagrarizacije v hribovskih področjih Dravske doline. Siti in lačni Slovenci, str. 136—154, Maribor.

M. Zgonik, 1970. Spreminjanje izrabe tal kot element preobrazbe pokrajine v Dravski dolini. (Doktorska disertacija), Maribor.

M. Zagar, 1967. Kozjansko, gospodarskogeografska problematika. *Geografski zbornik X*, str. 17—155, Ljubljana.

Mješovita gospodarstva i seljaci — radnici. *Sociologija sela* br. 46. Zagreb 1974.

L. Gosar, 1974. Kmečka delovna sila v Sloveniji. *Geografski vestnik XLVI*, str. 47—59, Ljubljana.

M. Natek, 1975. Osnovni tipi rasti prebivalstva v SR Sloveniji. *Geografski vestnik XLVII*, str. 55—74, Ljubljana.

Viri — Origins

Popis stanovništva 1961. Knjiga IX. Domačinstva i stanovništvo prema karakteristikama domačinstava, Beograd 1966; Knjiga XV. Poljoprivredno stanovništvo, Beograd 1966.

Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Knjiga XI. Prebivalstvo — velikost posestva in viri dohodkov gospodinjstev, Beograd 1974; Knjiga XI. Prebivalstvo — Kmetijsko prebivalstvo, Beograd 1975.

Popis kmetijstva 1969. Statistično gradivo, št. 20/70, Ljubljana 1971.

Popis kmetijstva 1969. Statistično gradivo, št. 7/73, Ljubljana 1973.

AGRARIAN POPULATION IN THE S.R. OF SLOVENIA WITH REGARD TO THE LAND-OWNERSHIP GROUPS

Milan Natek

(Summary)

By the end of the World War II the territory of the present S.R. of Slovenia had been a predominantly agrarian area, with an average of 48.9 per cent of agrarian population. Since the War, the rapid industrialization which was spreading from both old and new industrial and mining centres and towns into the provincial parts has brought about changes in the social and in the employment structure. The rapid de-agrarianizing process undergone by most of the territory of the S.R. of Slovenia during the last two decades is most obviously manifested in the quick transformation of what were formerly agrarian parts. The development of urban and industrial agglomerations was in the spheres of their influence accompanied by an urbanization of agrarian settlements and of the provincial parts in general.

The study brings an analysis of the agrarian population according to the characteristic land-ownership groups and the population changes that occurred during the second decade (1961—1971). It is a characteristic feature of the S.R. of Slovenia that in 1971 as much as 83.8 per cent of agrarian land continued to be in private ownership. Although during the 1961—1971 years the number of agrarian population had decreased by 28.7 per cent, the number of households run on private farming estates had risen by 12.3 per cent. This permits the conclusion that the increased de-agrarianizing process does not reduce the value of agrarian surfaces but does speed up the parcelling of privately-owned land.

During the years 1960—1969 the average size of a private farming estate had diminished from 6.70 to 6.31 hectares (—5.82 per cent). In 1971, 26.5 per cent of the total active population in Slovenia was employed in farming; and at the same time 45.4 per cent of the households in the S.R. of Slovenia was indirectly or directly dependant upon private land-ownership.

Particular attention is paid to regions with a different percentage of agrarian population in the year 1971 (Cf. Table 1 and Fig. 1). In the 1961—1971 decade the de-agrarianizing process was at its most intensive in regions which already had a higher percentage of non-agrarian population. In the decade under consideration the average annual degree of the decrease of agrarian population was 2.87 per cent, which is comparatively the highest degree in the post-war periods (during the years 1948—1955 — 2.74 per cent, 1955—1961 — 2.51 per cent). Further on, it has been established that the de-agrarianizing process depends on how economically developed a particular region already is. The study has shown that it is only regions developed in all respects which can more rapidly than other regions convert their population for non-agrarian occupations and activities.

In Slovenia the agrarian population is highly unevenly distributed over the individual land-ownership groups. In the year 1971 it was 29.5 per cent of the total agrarian population of the S.R. of Slovenia that lived on estates over 10 hectares in size; one quarter of the agrarian population lived on estates occupying from 5 to 10 hectares, and 15.5 per cent on holdings from 1 to 5 hectares. Additionally, there was 14.7 per cent of agrarian population having either no land of its own less than 1 hectare.

During the 1961—1971 decade the number of agrarian population was on the decrease in all the land-ownership groups (Cf. Table 2). The intensity of the de-agrarianizing process was growing along with the gradual emergence of smaller and smaller holdings. An exception in this respect is represented by estates over 10 hectares. During the decade in question these estates had lost a percentage of farming population (29.03 per cent) which is on the average higher than that of the average degree of the de-agrarianizing process in Slovenia (28.72 per cent). This confirms the supposition that the industrialization, with all its features of attraction, at first attracted the population from smaller farms. Only later, when the labour force from these estates had become fully integrated into the industrialization process, the de-agrarianizing forces started to attract also the labour force from bigger farms.

In 1971 it was 45.6 per cent of the households in the S.R. of Slovenia which lived on private farming estates. Estates up to 1 hectare of land had 18.5 per cent of households; 8.4 per cent of households were on estates from 1 to 3 hectares in size; 5.3 per cent on estates from 3 to 5 hectares in size; and 15.1 per cent on estates occupying over 5 hectares of land (Cf. Table 3). During the last 10 years the strongest growth of the number of households is recorded for the land-ownership group of up to 1 hectares of land — specifically in the most de-agrarianized regions of Slovenia up to 69.3 per cent, whereas in the regions that had over two fifths of agrarian population only up to 28.4 per cent.

The second part of the study presents the regional distribution of agrarian population with regard to the characteristic land-ownership groups. First the basic characteristics of the distribution of agrarian population in the S.R. of Slovenia in the years 1961 and 1971 are outlined (Cf. Table 4 and Fig. 1) as well as its changes during the decade under consideration (Cf. Fig. 2). A detailed analysis is made of the distribution of agrarian population in individual size-groups of land-ownership for individual regions of Slovenia.

The changes in and the distribution of agrarian population either in individual land-ownership groups or in individual regions are dependant on a number of factors. Not to be wholly overlooked among them are: the de-agrarianizing process as developed so far and the period it took to establish itself; the scope and intensity of industrialization and urbanization; specific social and physical features of individual regions which have directly contributed to certain individually peculiar types of the agrarian area.